

שיעור כללי – גביית קנסות בבבל/ בבא קמא טו ע"ב

רקע לדינים בבבל: עימות בין דין "לפניהם" ובין המציאות בבבל והפיתרון:

- גיטין פח ע"ב "אביי אשכחיה...לא עבדינן שליחותי הו".
- בבא קמא פד ע"א: ההוא תורא דאלס ידיה דינוקא...בשן ורגל דמועדין מתחילת נינהו. ספר הישר לר"ת סימן תקמט
- רמב"ם סנהדרין ה, ח

על מה מבוסס הפיתרון של "שליחותיהו", בעיקר בנושא הגיור?

- תוד"ה "משפט" יבמות מו ע"ב. (הסיפור בגמרא מובא למטה לפני התוספות, כדי שיוכן ההקשר).
- רמב"ן ביבמות, ד"ה "שמעת".
- תוס' גיטין פח ע"ב, ד"ה במילתא.
- שו"ת הריב"ש רכח (למיטבי לכת: כדאי לקרוא את הסיפור בשאלה).
- נתיבות המשפט הראשון על שולחן ערוך חושן משפט.

התמודדות עם הלקונה שאי-גביית קנסות בבבל מחוללת בסוגייתנו:

- **למה לא עושים שליחותיהו בקנסות?** רש"י סנהדרין יג ע"ב; רמב"ם שם הלכה ט (האם זהה לרש"י); סוגים שונים של קנסות – קצות א, ז; איך כן פותרים את הבעיה?
- גמרא טו ע"ב "והשתא דאמרת" עד המשנה; מנהג הישיבות רמב"ם ה, יז; תקנות – מאירי סוף פרק א בסנהדרין;
- הגבלות ההתמודדות: תוד"ה "ואי תפס לא מפקינן" – שיטת ר"ת; רא"ש סימן כ (שיטות שונות);
- הגבלת ההגבלות שו"ע חו"מ א, ה;

נושא מקביל – לא זהה – של התמודדות ההלכה עם לקונות:
שו"ע חו"מ תכ, לד וברמ"א שם.

ספר הישר לר"ת (חלק החדושים) סימן תקמט

שליחותיהו קעבדינן מידי דהוה אהודאות והלואות. ובגיטין פרק בתרא אי הכי גזילות וחבלות נעביד שליחותיהו במילתא דשכיחא וכו'. וקשיא לי דאין דנין דיני קנסות בבבל והא אמרינן בהגוזל קמא ההוא גברא דגזל (פדא) [פדנא] דתורי מחבריה כרב בהו ולבסוף אהדינהו למרייהו אזל לקמיה דרב נחמן אמר ליה זילו שומו ליה שבחא דאשבח. אלמא רב נחמן שהיה מבבל דן דיני גזלות. ואף על גב דמסקינן התם האי גברא גזלנא הוא ובעינא למיקנסיה הא לאו מיהדר אלא מה דפריך רבא סוף סוף גזילה הוא וקאמ' הדרא בעינא דתנן כל הגזלנין משלמין כשעת הגזילה אבל אקרן מיחייב מן הדין דהיתירא עדיף דמשכח ליפרוך אקרנא אמאי מחייב ליה הא אין דנין דיני גזילות בבבל. וטובא אשכחן דדנין אותן בבבל דחזינן בפרק הגוזל בתרא דחנן בישא דגזל גלימא ודייניה רב הונא. נרשאה גנב סיפרא ודייניה אביי. דבשלמא אחבלות לא קשיא לן אף על גב דאמרי' חנן בישא תקע ליה לחבריה ודייניה רב פפא התם נמי בושתיא לחודיה אבל נזק לא וכי (אמר) [אמרי' אין] דנין דיני חבלות בכולהו נזק ורב פפא דלית ליה דרב נחמן דאמר בושתיא אינה נגבה דשלח ליה רב נחמן לרב חסדא חסדא חסדא קנסא קא מגבית בבבל. אלא גזילות קשיא. ואומר ר' דהא דאמרי' אין דנין דיני גזילות הני מילי כגון קרקע והשביחה קרן ודאי מחזירי' בבבל. אבל שבח שצריך שומא אין מחזירין בבבל משום דאין בני בבל בקיאיין בשומא דקרקע אינה נגזלת וצריך להחזיר הפרדות אבל שאר גזילות דנין. ועוד בחזקת הבתים משכחינן טובא ההוא דאמר ליה לחבריה מאי בעית בהאי ארעא היינו גזילה כדאמרי' היכי דמי מחאה פלניא גזלנא הוא כו'. וכן עיקר.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף פח עמוד ב

אביי אשכחיה לרב יוסף דיתיב וקא מעשה אגיטי, א"ל: והא אנן הדיוטות אנן, ותניא, היה ר"ט אומר: כל מקום שאתה מוצא אגוריות של עובדי כוכבים, אף על פי שדיניהם כדיני ישראל, אי אתה רשאי להיזקק להם, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני עובדי כוכבים, דבר אחר: **לפניהם** –

ולא לפני הדיוטות! א"ל: אנן שליחותיהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלואות. אי הכי, גזילות וחבלות נמי! כי עבדינן שליחותיהו - במילתא דשכיחא, במילתא דלא שכיחא - לא עבדינן שליחותיהו.

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ה הלכה ח

דיני קנסות ד כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכין בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלואות אינן צריכין מומחה אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן, לפיכך דנין בהודאות והלואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ, אף על פי שאין בית דין של חוצה לארץ אלהים שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין, ואין להן רשות לדון דיני קנסות בשליחותן.

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף מז עמוד ב

אמר רבה: עובדא הוה בי רבי חייא בר רבי, ורב יוסף מתני: רבי אושעיא בר רבי, ורב ספרא מתני: ר' אושעיא בר' חייא, דאתא לקמיה גר שמל ולא טבל, א"ל: שהי כאן עד למחר ונטבלינך. ש"מ תלת: ש"מ גר צריך שלשה, וש"מ אינו גר עד שימול ויטבול, וש"מ אין מטבילין גר בלילה. ונימא: ש"מ נמי בעינן מומחין! דלמא דאיכלעו.

תוספות מסכת יבמות דף מז עמוד ב

משפט כתיב ביה - ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו (דברים א) אי נמי משפט אחד יהיה לכם ולגר (במדבר טו) ואפי' למ"ד בסנהדרין (דף ג. ושם) דבר תורה חד נמי כשר הכא מדמין לגזילות וחבלות דבעינן שלשה לכ"ע ור' יוחנן דהכא אית ליה בהדיא בירושלמי דשנים שדנו אין דיניהם דין וא"ת ואנן היכי מקבלין גרים הא בעינן מומחין וי"ל דשליחותיהו עבדינן כדמשמע נמי בשילהי המגרש (גיטין דף פח: ושם) וכמו שחשו לנעילת דלת בפני לוויין חשו נמי לנעילת דלת בפני גרים.

חידושי הרמב"ם מסכת יבמות דף מז עמוד ב

שמעת מינה נמי דבעינן מומחין דילמא דאיכלעו. וקשיא לן כיון דגר דצריך שלשה משום משפט דכתיב ביה ליבעי נמי מומחין, שהרי אפילו עשרה והן הדיוטות שדנו אין דיניהם דין מן התורה, וליכא למימר משפט דכתיב ביה אסמכתא דרבנן הוא דהא מכאן אמר ר' יהודה נתגייר בינו לבין עצמו אינו גר, ואיכא למימר מדאורייתא הכי נמי אלא אנן שליחותיהו קא עבדינן מידי דהוה אגייטי דמעשינן ואקדושי דדיינינן בהו משום שליחותיהו כדאיתא בפ' המגרש (פ"ח ב'), ולא דאיך דשליחותא דהדיוטות משום תקנתא דרבנן וגבי קדושין וגיטין כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, אבל גבי גר היכי מנסבין ליה בת ישראל, ואפשר דגר צריך שלשה גמרא ומשפט כתיב ביה אסמכתא וכי גמירי שלשה גמירי מומחין לא גמירי, ואי קשיא למאי דאמרינן דבעינן מומחין בזמן הזה דליכא מומחין בעונות היכי מקבלינן גרים, איכא למימר נפקא לן הא מהיכא דנפקא לן הרצאת דמים דגרסינן בכריתות בפ' ד' מחוסרי כפרה (ט' א') **אלא מעתה האידנא דליכא קרבן לא נקבל גרים, אמר רב אחא בר יעקב וכי יגור אתכם גר או אשר בתוכם לדורותיכם כתיב, ואפשר דמן התורה אפילו הדיוטות דנין בשליחותיהו דמומחין.**

תוספות מסכת גיטין דף פח עמוד ב

במילתא דשכיחא כו' - כמו בהודאות והלואות ומה שאנו מקבלים גרים אף על גב דגר צריך ג' מומחין כדאמר' בהחולץ (יבמות מו:) משפט כתוב ביה אור"י דעבדינן שליחותיהו דחשיב כשכיחא ובהחולץ (גז"ש) נמי משמע שהיו מקבלים גרים בבבל וא"ת היכי עבדינן שליחותיהו והא עכשיו אין מומחין בא"י ומי יתן לנו רשות וי"ל דשליחות דקמאי עבדינן.

שו"ת הריב"ש¹ רכת:

...דודאי מה שהב"ד עושין שליח, זהו במה שכבר הסכימו הם עליו לעשות מן הדין, עושין שליח לעשות הדבר; כגון: אם הסכימו למכור קרקע לפרוע לאשה בכתובתה, ולבעל חוב בחובו, יכולין לעשות שליח למכר, כההיא דהתם. כמו שעושין להלקות ולנדות ולהחרים ע"י שליח דבי דינא, למי שיצא מב"ד מחוייב

¹ רבי יצחק בר ששת פרפת, הוא הריב"ש, נולד בברצלונה בשנת ה"א פ"ו (1326) ונפטר בשנת ה"א קס"ח (1408) באלג'יר. הריב"ש היה לגדול הדור לאחר פטירת רבו הגדול והאהוב, ר' נסים (הר"ן). הוא שימש ברבנות בקהילות רבות בספרד, ובשנת ה"א קנ"א (1391), בעקבות המהומות האנטי-יהודיות שפקדו את ספרד, ברח הריב"ש לצפון אפריקה, ושם שימש כרב וכאב בית דין בעיר אלג'יר. בבית דינו שימש הרשב"ץ כדיין. מאות מפסקיו משמשים מקור לפסקי השלחן ערוך של ר' יוסף קארו.

לזה; אבל לעשות שליח לחייב ולזכות כאשר יראה בעיניו, חלילה להם. והא דאמרי' בפ' החובל (פ"ד:), ובפ' המגרש (פ"ז:), דבהודאות והלואות עבדינן שליחותיהו, ההוא לאו שליחות גמור הוא, אלא רוצה לומר, דבמילתא דשכיחא ואית בה חסרון כיס, אנחנו נעשה עצמנו כאלו אנחנו שלוחיהם. וכאלו ב"ד הגדול שבארץ ישראל, הממונין על כל ישראל מימות משה רבינו ע"ה, תקנו דבהנהו מילי יוכלו לדון מחכמי חוצה לארץ בלא סמיכה.

נתיבות המשפט² ביאורים סימן א

[א] בזמן הזה וכו'. הנה בהא דעבדינן שליחותיהו, משמע מהש"ס שהוא רק דרבנן, דקאמר [סנהדרין ג' ע"א] משום נעילת דלת. ולפעד"נ דבאמת הוא מדאורייתא, רק שנמסר לחכמים, ולא עשו אותנו לשלוחים רק במקום דאיכא נעילת דלת. תדע, דהא מקבלין גרים בזמן הזה מטעם דעבדינן שליחותיהו, וקידושיו קידושין ולא תפסי אח"כ קידושי שני, ואין כח ביד חכמים לעקור דבר תורה בקום ועשה. וכן מעשין אגטין, אף דגט מעושה על פי הדיוטות פסול מדאורייתא [גיטין פ"ח ע"ב]. ודוחק לומר דאפקעינהו רבנן לקידושין מיניה, דהו"ל לפרושי דהא נפקא מינה בזה לדינא...

רש"י מסכת סנהדרין דף יג עמוד ב ד"ה למידן דיני

למידן דיני קנסות - דאלהים כתיב (שמות כב), דמשמע דיני מומחין, והיינו סמוכין, ובשאר דיני ממונות לא בעינן מומחין, כדאוקימנא בריש פירקין/סנהדרין/ (ב, ב) משום נעילת דלת, והיכא דליכא נעילת דלת כגון בארבעה שומרינן, וגזילות, דיינינן בבבל אף על גב דליכא סמוכין, דשליחותיהו קא עבדינן, כדמפרש בהחובל (בבא קמא פד, ב), אבל בקנסא - לא עבדינן שליחותיהו, משום דלא שכיחא, ולית בה חסרון כיס.

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ה הלכה ט

אין דנין בית דין של חוצה לארץ אלא דברים המצויין תמיד ויש בהן חסרון כיס, כגון הודאות והלואות ומזיק ממון חברו, אבל דברים שאין מצויין אף על פי שיש בהן חסרון כיס כגון בהמה שחבלה בחברתה, או דברים המצויין אבל אין בהן חסרון כיס כגון תשלומי כפל אין דנין אותן דייני חוצה לארץ, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים בתוקע לחבירו ובסוטר את חברו וכיוצא בהן אין גובין אותן דייני חוצה לארץ, וכל המשלם חצי נזק אין גובין אותו דייני חוצה לארץ חוץ מחצי נזק צרורות מפני שהוא ממון ואינו קנס.

קצות א, ז:

דע דבשו"ע כאן אינו מחלק בין דיני קנסות ממש, ושאר גזילות וחבלות וכל מילי דלא שכיח ולית ביה חסרון כיס, אבל ההבדל מבואר דממון ממש אע"ג דלא דיינינן ליה בזמן הזה כיון דלא שכיח ולית ביה חסרון כיס מ"מ לצאת ידי שמים הוא בעצמו צריך לשלם וגזלן הוא אם אינו משלם, אבל קנס ממש לא שייך בהו דינא דשמים משום דכל דיני קנסות אין הדבר תלוי רק 'אשר ירשיעון אלהים' ואם אין הב"ד דנין אותו לא שייך בהו דינא דשמים..." (א, ז).

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ה הלכה יז

מנהג הישיבות בחוצה לארץ אף על פי שאין גובין שם קנס מנדין אותו עד שיפייס לבעל דינו או ז יעלה עמו לדין לארץ ישראל, וכיון שיתן לו שיעור הראוי לו מתירין נדויו בין שנתפייס בעל דינו בין שלא נתפייס, וכן אם ח תפש הנזק שיעור מה שראוי לו ליטול אין מוציאין אותו מידו.

מאירי סנהדרין יז ע"א:

...דרך הפלגה אמרו אין מושיבין בסנהדרין אלא תלמיד חכם היודע לטהר את השרץ מן התורה. ויראה לי בפירוש דבר זה שאם יראו תקלות יוצאות בדורותיהם באי זה דין תורה, יצאו לחדש דינים ולהוסיף ולגרע להוראת שעה, וליתן סמך לדבריהם מן התורה. ובדומה לזה כתבו הגאונים בדיני התלמוד שיש ביד רבנים

² ר' יעקב לורברבוים נולד בערך בשנת תק"ל (1770) בזבורוב שבגליציה... כתב ספרי הלכה חשובים ביותר: 'חיות דעת', פירוש על שו"ע יורה דעה; 'תורת גיטין' על מס' גיטין והל' גיטין... ביאורו 'נתיבות המשפט' על שו"ע חושן משפט נדפס לראשונה בזולקווא בשנים תקס"ט-תקע"ו (1816-1809), ובו הוא מתווכח הרבה עם הספר 'קצות החושן' לכן זמנו המבוגר ממנו ר' אריה לייב הכהן. תשובות רבות שלו מצויות בספרי רבני זמנו.

או גאונים לחדש גזרות ותקנות דרך כלל או דרך פרט להסיר אי זה ענין מכוער לפי מה שיראה בזמנו בסמך מועט...".

שו"ע חו"מ סימן א

(ה) אעפ"י שדיינים שאינם סמוכים בא"י אינן מגבין קנסות, מנדין אותו, עד שיפייס לבעל דינו; וכיון שיתן לו שיעור הראוי לו, מתירין לו (בין נתפייס בעל דינו בין לא נתפייס). וכן אם תפס הניזק שיעור מה שראוי לו ליטול, אין מוציאין מידו: הגה - ואם יאמר הניזק: שומו לי נזקי, שאדע עד כמה אתפוס, אין שומעין לו, אלא אם כבר תפס שמין לו ואומרים לו: כך וכך תחזיק וכך תחזיר (טור בשם הרא"ש פ' החובל וספ"ק דב"ק). וכל זה דוקא בקנסות הכתובים, אבל קנסות שבאים חכמים לקנוס מעצמן על תקנתן, גובין בכל מקום, וכמו שיתבאר בסימן ב' (מרדכי ס"פ השולח):

שו"ע חו"מ תכ, לד:

(מא) רקק בחבירו, חייב. אבל רקק בבגדיו, או שביישו בדברים, פטור; ויש לבית דין בכל מקום ובכל זמן לגדור כפי מה שיראו. ויש אומרים שמנדין אותו עד שיפייס המבוייש: הגה - וי"א דמכין אותו מכת מרדות (ב"י ס"ס א' בשם מרדכי פרק הזהב). והמוציא שם רע על חבירו, הוי בכלל המבייש בדברים (פסקי מהרא"י סי' רי"ב ות"ה סימן ש"ז). המקנטר חבירו ואמר ליה: איני מומר לעו"ג ואיני עבריין, אף על פי שלא אמר: כמוד, הוי כאילו פירש כמוד (ב"י מצא כתוב מהרי"ו סי' קנ"ז). האומר לחבירו: הרי אתה עושה כמו ממזר, או: אתה כממזר, אינו כלום (מהרי"ו סימן נ"ט). ויש חולקין וסבירא להו שאם אומר: אתה כממזר, כאלו קראו ממזר (פסקי מהרא"י סימן רנ"ז וסימן קל"ה ומהרי"ט סי' קכ"ז ואגודה פ"ב דיומא); אבל אם אומר: אתה מכזב כמו ממזר עד שתתברר דבר זה, או כיוצא בזה שהטיל בדבר תנאי, אינו כלום (פסקי מהרא"י סימן קל"ה). האומר לחבירו: פסול אתה, י"א דיכול לתרץ דפסול משום קורבה קאמר ואין זה ביוש (מהרי"ו סימן נ"ט). ויש חולקין (מהר"ם מריזבורג). המדבר רע על שוכני עפר, צריך לקבל עליו תעניות ותשובה ועונש ממון כפי ראות בית דין (מרדכי פרק החובל); ואם קבורים בסמוך לו, ילך על קבריהם ויבקש מהם מחילה, ואם הם רחוקים ישלח שם שלוחו (מהר"ם מריזבורג). ואם כופר המבייש, אם הוא ביוש של שוכני עפר, יתנו חרם בעדות, אבל לא על ביושים אחרים (מרדכי הנ"ל מהרי"ו סימן כ"ח). ונראה דהכל לפי ראות בית דין. ועיין לעיל סימן פ"ז סעיף כ"ה. הקורא לחבירו מלשין בן מלשין, אם הוא לבד מלשין, פטור. וכן אם קורא לרשע בן צדיק: רשע בן רשע (הגהות מרדכי). הקורא לחבירו עבד או ממזר, והוא אמת, פטור; אבל אם לא יוכל לברר, אף על גב דשמע כן שאחרים דברו כך, לא נפטר בכך (נימוקי מהר"ם):